

II.5. Choroby nowotworowe wieku dziecięcego

dr n. med. Wanda Badowska, mgr piel. Anna Kołakowska

Nowotwory u dzieci i młodzieży stanowią około 0,75% ogólnej liczby nowotworów w populacji. W krajach rozwiniętych występują z częstotliwością od 12 do 15 nowych zachorowań rocznie na 100 tysięcy mieszkańców do 18. r.ż. **W Polsce odnotowuje się** około 1100–1200 nowych zachorowań rocznie. **W wieku rozwojowym stanowią drugą** (po wypadkach i urazach) przyczynę zgonów. **Lokalizacja oraz częstotliwość** występowania nowotworów złośliwych u dzieci i młodzieży różnią się w sposób zasadniczy od nowotworów u dorosłych. Coraz większa liczba dzieci i młodych dorosłych, wyleczonych z nowotworów stanowi nową, specyficzną grupę pacjentów z problemami zarówno psychofizycznymi, jak i socjalnymi, którą należy objąć specjalistyczną opieką [1,3].

Tabela II.27. Zachorowalności na choroby nowotworowe wieku dziecięcego w Polsce na 1 mln dzieci w wieku od 0 do 18 r.ż. [1]

Rodzaj choroby nowotworowej	Liczba zachorowań na 1 mln
Białaczki	35,4
Nowotwory mózgu	29,8
Chłoniaki	21,2
Mięsaki tkanek miękkich	10,6
Nerwiak zarodkowy (Neuroblastoma)	9,3
Nerczak zarodkowy (Guz Wilmsa)	7,4
Nowotwory zarodkowe	6,3
Nowotwory kości	6,0
Retinoblastoma	3,7
Nowotwory nabłonkowe	2,7
Nowotwory wątroby	1,3
Inne nowotwory	0,4
Ogółem	134,1

W poniższym rozdziale zawarte zostały przede wszystkim informacje dotyczące symptomatologii nowotworów wieku dziecięcego oraz stanów nagłych związanych bezpośrednio z chorobą jak i z powikłaniami w trakcie terapii.

Etiopatogeneza chorób nowotworowych u dzieci

Powstawanie nowotworów wynika z uszkodzenia genomu uprzednio zdrowej komórki. Komórki człowieka wykazują największą wrażliwość na uszkodzenie w okresie intensywnego rozwoju wewnątrzłonowego. Nowotwory dziecięce wywodzą się głównie z niedojrzałych form komórek, z których rozwijają się narządy lub komórki krwi. Z niedojrzałych komórek leukocytów (blastów) może rozwinąć się ostra białaczka limfoblastyczna lub mieloblastyczna, ze zwojów współczulnych – nerwiak zarodkowy, z komórek metanefrycznych – guz Wilmsa, z prekursorowych komórek wątrobowych – hepatoblastoma. Mechanizmy powstawania nowotworów u dzieci są inne niż u osób dorosłych, a także występują inne typy nowotworów. W populacji dziecięcej niezwykle rzadko występują nowotwory nabłonkowe (raki), które dominują u dorosłych.

Wśród czynników usposabiających do rozwoju procesu nowotworowego w wieku dziecięcym jak i u dorosłych należą genetycznie uwarunkowane zespoły chorobowe takie jak: zespoły neurologiczno-skinne (neurofibromatosis), zaburzenia liczby chromosomów (zespół Downa, Klinefeltera), anemia Fanconiego, ataksja-teleangiektazja, zespoły zaburzeń odporności (agamaglobulinemia, pospolity zmienny niedobór odporności), polipowatość jelit, przewlekłe choroby zapalne jelit. Czynniki środowiskowe odgrywają mniejszą rolę w powstawaniu nowotworów wieku dziecięcego w porównaniu do populacji dorosłych pacjentów. Biorąc pod uwagę często bardzo młody wiek w czasie rozpoznania choroby można przypuszczać, że potencjalne uszkodzenie genomu występuje w życiu wewnątrzłonowym lub jeszcze przed poczęciem. Palenie papierosów, używanie alkoholu, narkotyków przez rodziców, a także infekcje o etiologii wirusowej w okresie przed i w czasie ciąży znacząco zwiększają ryzyko wystąpienia nowotworu u dzieci. Znaczenie może mieć zawodowa ekspozycja rodziców w okresie okołokoncepcyjnym, w tym również ojców (np. na rozpuszczalniki, farby, produkty ropy naftowej, pestycydy, metale), a także matki na metale, węglowodory, farby (do włosów).

Ochronne działanie na komórki płodu w okresie wczesnej ciąży ma spożywanie warzyw, owoców, kwasu foliowego, preparatów multiwitaminowych [3,4]. Ciąża jest okresem ekstremalnego zapotrzebowania na kwas foliowy. Niedobory kwasu foliowego powodują nieprawidłową inkorporację Uracylu w łańcuchu DNA co skutkuje dwuniciowymi pęknięciami DNA.

Rozpoznanie nowotworów dziecięcych

Nowotwór u dziecka rozwija się znacznie szybciej w porównaniu do osób dorosłych. Niezwykle ważne jest ustalenie jak najwcześniejszej diagnozy, co ma bezpośredni wpływ na wyniki leczenia, a niezwykle pozwala uniknąć zagrożenia życia u chorego dziecka.

Wczesne objawy choroby nowotworowej u dzieci mogą być niespecyficzne, przypominające inne schorzenia występujące w tym wieku jak na przykład: nawracające infekcje, stany gorączkowe bez uchwytnego przyczyny, osłabienie, łatwiejsze męczenie się i senność zmiana usposobienia. Do rzadszych objawów w chorobach nowotworowych u dzieci należy: utrata masy ciała, zespół nerczycowy, zespół objawów paranowotworowych oraz zaburzenia neurologiczne jak: opsoklonie i mioklonie, zatrzymanie w rozwoju psychoruchowego.

Do specyficznych, alarmujących objawów choroby nowotworowej u dzieci można zaliczyć: narastające powiększanie się węzłów chłonnych, uporczywe bóle głowy z towarzyszącymi porannymi wymiotami, pojawienie się w jakiegokolwiek okolicy ciała guzka i szybkie jego powiększanie się, pojawienie się nagłe zeza u małego dziecka lub nieprzezierny źrenicy, pogrubienie lub opada-

nie powieki, wylewy okularowe, asymetria twarzy, powiększenie obwodu brzucha, wysuwanie się mas groniastych ze szpary sromowej, bóle kostne (trudności w chodzeniu, utykanie, zaniki mięśniowe) z towarzyszącym uwypukleniem kości.

Powiększenie się węzłów chłonnych jest dość częstym objawem zarówno nienowotworowych, jak i nowotworowych chorób wieku dziecięcego. Węzły chłonne większe niż 10 mm, a pachwinowe powyżej 15 mm, uważa się za nieprawidłowe. Węzły chłonne związane z procesem rozrostowym zwykle są twarde, mają tendencję do łączenia się w pakiety, zrastają się z otaczającymi tkankami, nie można ich przesunąć względem podłoża.

Badanie USG jest dobrą metodą do oceny węzłów chłonnych zlokalizowanych w okolicy szyjnej, w jamie brzusznej, w dołach pachowych i pachwinowych. Okrągły lub owalny węzeł chłonny, o zmienionej echostrukturze (hypoechogeniczny, mieszany), może budzić podejrzenie o charakter złośliwy. Każde powiększenie węzłów chłonnych nadobojczykowych, jest podejrzane, może towarzyszyć zajęciu śródpiersia przez proces nowotworowy.

Bóle kostne u dzieci nie powinny być bagatelizowane, ponieważ mogą mieć związek z pierwotnymi nowotworami kości lub naciekami komórkami nowotworów pierwotnie uogólnionych (białaczka, chłoniak), rzadziej z przerzutami występującymi w przebiegu innych nowotworów.

Krwawienia najczęściej są objawem małopłytkowości związanej z zajęciem szpiku kostnego przez proces nowotworowy. Krwawienie z nosa może być objawem nowotworu nosogardła jak np. rhabdomyosarcoma, angiofibroma. Podobnie krwawienie z dróg moczowo-płciowych może wystąpić w przebiegu rhabdomyosarcoma z ogniskiem pierwotnym zlokalizowanym w pochwie, macicy i pęcherzu moczowym oraz w guzie Wilmsa.

Szybko narastający guz śródpiersia górnego staje się przyczyną objawów wynikających z ucisku na otaczające zdrowe narządy np. zespołu żyły głównej górnej (zasinienie, obrzęk twarzy i szyi, wypływanie pod ciśnieniem krwi przy nakłuciu żył kończyn górnych). Guzy rozwijające się ze zwojów przykręgosłupowych mogą wnikać do kanału kręgowego, powodując objawy uciskowe rdzenia kręgowego.

Objawy powiększającej się masy nowotworowej w obrębie jamy brzusznej są niecharakterystyczne i zazwyczaj pierwszym sygnałem rozwijającej się choroby nowotworowej jest guz/opór, stwierdzony w podczas badania dziecka. W przypadku młodych niemowląt najczęściej w jamie brzusznej występuje guz Wilmsa, w dalszej kolejności neuroblastoma, a następnie hepatoblastoma. Przy oglądaniu dziecka z guzem Wilmsa stwierdza się zatarcie talii po stronie guza – uwypuklenie okolicy lędźwiowej. Przy palpacji wyczuwa się wyraźny gładki opór sięgający często od łuku żebrowego do talerza biodrowego przekraczający linię środkową ciała. Nie należy uciśkać guza w czasie badania, ponieważ może on ulec pęknięciu. Guzowi Wilmsa mogą towarzyszyć wady rozwojowe, najczęściej układu moczowo-płciowego, połowiczny przerost ciała.

Po stwierdzeniu oporu w jamie brzusznej w trybie pilnym należy wykonać badania obrazowe: USG jamy brzusznej oraz TK przed i po podaniu kontrastu. Jeżeli podejrzewamy neuroblastoma wskazana jest dobowa zbiórka moczu w celu określenia stężenia katecholamin i ich metabolitów. W przypadku podejrzenia nowotworów germinalnych konieczne będzie badanie krwi na obecność biomarkerów takich jak: AFP, B-HCG, CEA. Badanie szpiku kostnego jest konieczne w przypadku podejrzenia białaczki, chłoniaka, neuroblastoma lub mięsaków [4,5].

II.5.1. Ostre białaczki

Ostre białaczki należą do najczęstszych schorzeń nowotworowych występujących u pacjentów w wieku do 18 r.ż. Stanowią one 30–35% wszystkich nowotworów (tj. ok. 330 przypadków w Polsce rocznie [1,2]. **Wskaźnik zapadalności** na tę chorobę wynosi przeciętnie 3,5/100000 osób populacji dziecięcej. Białaczka może pojawić się w każdym wieku, także u noworodków i niemowląt. **U dzieci z zespołem Downa** do 5. r.ż. ryzyko wystąpienia ostrej białaczki jest 50-krotnie większe w porównaniu z rówieśnikami bez tego zespołu.

Współczesna definicja ostrych białaczek brzmi: „jest to heterogenna grupa złośliwych nowotworów, ostrych zespołów mielo- lub limfo-proliferacyjnych, charakteryzujących się zahamowaniem różnicowania i dojrzewania na wczesnych etapach rozwoju ontogenetycznego poszczególnych linii krwinko-twórczych niepoHAMowaną, klonalną ekspresją paraleukoblastów, doprowadzającą do supresji prawidłowego krwiotworzenia, a w konsekwencji do niewydolności szpiku kostnego z pancytopenią obwodową prawidłowych krwinek i jej klinicznymi następstwami”.

Komórki białaczkowe wywodzą się z jednej zmienionej genetycznie komórki macierzystej, tzw. wielopotencjalnej lub ukierunkowanej prekursorowej komórki zapoczątkowującej wzrost nowotworowy. **Komórki nowotworowe** tracą zdolność do dojrzewania, a w związku z tym masa komórek białaczkowych w szpiku kostnym ulega znacznemu zwiększeniu. **Blasty białaczkowe** wydostające się ze szpiku kostnego do krwi obwodowej mogą naciekać węzły chłonne, wątrobę, śledzionę, centralny układ nerwowy, jądra oraz inne organy pozaszpikowe.

Ostre białaczki w chwili rozpoznania należą najczęściej już do chorób rozsianych. **Całkowita masa komórek białaczkowych** w ustroju może przekraczać 1 kg, co stanowi liczbę około 1012 komórek i wymaga szczególnie starannej diagnostyki w celu wykrycia wszystkich ognisk choroby [6,7].

W wieku dziecięcym występują przede wszystkim ostre białaczki:

- **ostra białaczka limfoblastyczna** (ALL, *acute lymphoblastic leukemia*) 75–85%;
- **ostra białaczka nielimfoblastyczna** (ANLL, *nonlymphoblastic leukemia*), nazwana również **białaczką mieloblastyczną** (AML, *myeloblastic leukemia*) 10–20%;
- **ostra białaczka bi-fenotypowa** (BAL biphenotypic acute leukemia) – poniżej 0,5%;
- **mięsak granulocytarny** (GS, *granulocytic sarcoma*) – bardzo rzadko.

Białaczka szpikowa (PBSZ) dominująca u dorosłych, w populacji dziecięcej występuje bardzo rzadko w 2–3%.

W ostrych białaczkach **wywiad chorobowy jest dość krótki** i wynosi 2–6 tygodni. **Typowe objawy to:** bladość powłok skórnych, postępujące osłabienie, stany gorączkowe, bóle kostne, zwiększona skłonność do wylewów podskórnych, krwawienie z błon śluzowych jamy ustnej i nosa oraz powiększenie węzłów chłonnych obwodowych. Mogą pojawić się **inne nietypowe objawy**, takie jak: powiększenie ślinianek i gruczołów łzowych (zespół Mikulicza), objawy leukostazy (niepokój, zaburzenia oddychania, krwawienie do ośrodkowego układu nerwowego). Na podstawie **obrazu klinicznego nie jest możliwe** zróżnicowanie ALL i ANLL, Objawem zajęcia OUN mogą być wymioty i bóle głowy, a także porażenie nerwów czaszkowych.

Rozpoznanie ostrej białaczki u dziecka wymaga różnicowania z innymi schorzeniami, które przebiegają z podobnymi objawami. **Wykonanie kompletnych badań** zmniejsza ryzyko błędnych rozpoznań i zastosowanie niewłaściwego leczenia utrudniającego dalszą terapię. Przykładem może być **włączenie steroidoterapii w sytuacji**, kiedy błędnie rozpoznano młodzieńcze zapalenie